

Over duitjes, oordjes en penningen

Binnenkort zijn onze stuivers, dubbeltjes, kwartjes en guldens historie. Dan hebben we euro's !

Sommigen onder u zullen daarbij de schouders ophalen, maar anderen leggen misschien nu al wel een verzameling aan van alle voorkomende jaartallen centen, stuivers etc. Leuk voor later!

Denkt u er dan wel aan dat er bij verschillende jaartallen een aantal variaties voorkomt? De twee verschillende muntmeestertekens (haan en vis) in 1969 zijn tamelijk bekend. Maar wist u ook dat er in 1970 twee verschillende stuivers bestaan en in 1966 twee verschillende centen? Kijk maar eens goed, het is echt zo!

Voor de rest zijn er toch eigenlijk weinig spectaculaire zaken te melden rondom ons huidige muntgeld. Misschien wordt het dan met de euro toch weer wat spannender als de Duitse, Franse en Nederlandse varianten daarvan elkaar tegenkomen in onze knip. De situatie die dan ontstaat vertoont enige gelijkenis met een, uit numismatisch oogpunt, heel interessante periode uit onze recente geschiedenis: de late Middeleeuwen. Met de periode van 1579 tot 1795 ofwel de 'Republiek van de Verenigde Nederlanden' als hoogtepunt.

Dit is een periode waarin op grote schaal munten werden geproduceerd. Deze munten zijn in alle opzichten zéér divers en in grote aantallen voorhanden.

Je hoeft er dus niet per se voor naar het museum; let gewoon goed op bij het spitten van de tuin.

Het geldstelsel in de late Middeleeuwen

Aanvankelijk bestonden er vanaf ongeveer de 13e eeuw vrijwel alleen gouden en zilveren munten. Bekend uit die periode zijn de Engelse nobels, Duitse goudgulden en Franse ecu's. Na verloop van tijd nam de handel in omvang toe en kwam er veel meer behoefte aan kleingeld. Eerst werd dit opgelost door bepaalde munten in stukken te hakken ('halven en kwarten'). Later werden er kleinere denominaties geslagen. Nog steeds voornamelijk in edelmetaal. De zilveren groot was op dat moment de meest gangbare munt.

Onder Karel de Vijfde verdween de groot langzamer-

hand uit beeld ten gunste van de stuiver. Dat werd de centrale rekeneenheid. In 1521 introduceerde Karel de carolusgulden die werd onderverdeeld in 20 stuivers. Vanaf 1573 werden nog kleinere waarden geïntroduceerd. De oord, duit en penning. Alle drie uitgevoerd in koper.

Om een indruk te geven van de verscheidenheid volgt hier een aantal voorbeelden van uiteenlopende munten en hun waarde:

15^e eeuw: groot = 1/2 stuiver
dubbele mijt = 1/24 stuiver
mijt = 1/48 stuiver

16^e eeuw: korte = 1/24 stuiver
dubbele korte = 1/12 stuiver
goudgulden = 28 stuivers

17^e en 18^e eeuw: zilveren rijder of dukaton = 63 stuivers
zilveren dukaat = 50 stuivers
Zeeuwse dukaat = 52 stuivers, de bank rekende lange tijd met 48 stuivers.

daalder = 30 stuivers
gulden = 20 stuivers
schelling = 6 stuivers

stuiver = 4 oorden
oord = 2 duiten
duit = 2 penningen

Ruiterschelling Zwolle 1680

Duit Gelderland 1759

Een paar bijnamen van populaire munten

Pietje = 1/8 dukaat

Klinkaard = een gouden schild. De bijnaam was een gevolg van het mooie geluid dat hij maakte als hij op een houten tafel gegoid werd.

Braspenning = van oorsprong een Vlaamse munt van 1¹/₄ stuiver, zeer kort geslagen tussen 1409 en 1418 onder Jan Zonder Vrees. Als rekeneenheid werd hij ook later in de Noordelijke Nederlanden nog gebruikt.

Dit is slechts een selectie van allerlei verschillende munten en hun waarde. Daarnaast was het zo dat allerlei buitenlandse munten ook hier circuleerden. U kunt zich voorstellen dat het toentertijd al bestaande beroep van geldwisselaar dus in een behoefte voorzag. In de portemonnee van een willekeurige handelaar moet het een waar feest van verschillende muntjes zijn geweest.

In ieder geval weet u nu meteen waar een aantal nog steeds gangbare spreekwoorden vandaan komen: 'Op de penning zijn', 'Geen (rooie) duit meer hebben' of 'een duit in het zakje doen', 'je laatste oordje versnoept hebben', etc. U kent er vast nog meer.

Een vreemde eend in de bijt is nog de rekenpenning. Deze wordt vaak ten onrechte aangezien voor een munt. Rekenpenningen werden voornamelijk gemaakt in Neurenberg en in Doornik en werden van de 13^e tot de 17^e eeuw gebruikt als hulpmiddel bij het rekenen. Dit gebeurde door ze op een tafel of bord met verschillende lijnen te schuiven, vergelijkbaar met het telraam. Bij de introductie van het decimale geldstelsel raakte dit in onbruik en de penningen werden daarna alleen nog maar als fiches gebruikt bij kaartspelen. Ook rekenpenningen worden in onze contreien nog regelmatig gevonden.

Rekenpenningen

Wie maakten de munten?

Allereerst was daar de muntmeester, die werkte in opdracht van de ter plaatse regerende graaf, hertog, heer of andere overheid. De muntmeester opereerde tamelijk zelfstandig. Hij kocht zelf de materialen en gereedschappen in en had zelf mensen in dienst. Per geslagen munt moest een bedrag aan de opdrachtgever worden afgedragen. De muntmeester haalde zijn verdienste uit het verschil tussen de nominale waarde van de munt en de voornoemde kosten. Het slaan van munten was een ambachtelijk werk. Allereerst was daar de stempelsnijder die, uiteraard in spiegelbeeld, de zgn. slagstempels maakte. De apart geproduceerde metalen muntplaatjes werden tussen de twee stempels in genomen en na een harde klap met een hamer stond de afbeelding van de stempels ook in het muntplaatje. Deze werkwijze veroorzaakte nogal eens wat misslagen of afwijkingen, wat zich laat raden.

Op de munten werden veelal afbeeldingen getoond van stads- of provinciewapens en de regerende heer of vorst, maar ook de Hollandse maagd in de tuin of een Friese boer. Er zijn zelfs speciale VOC-duiten gemaakt voor gebruik in Oost-Indië. Tevens werden meestal het muntmeesterteken en het jaartal afgebeeld. Aan de buitenrand was veelal plaats voor bladerkransen of allerlei Latijnse opschriften zoals 'DEUS FORTITUDO ET SPES NOSTRA' ofwel 'GOD IS ONZE KRACHT EN ONZE HOOP', zoals op sommige West-Friese duiten valt te lezen.

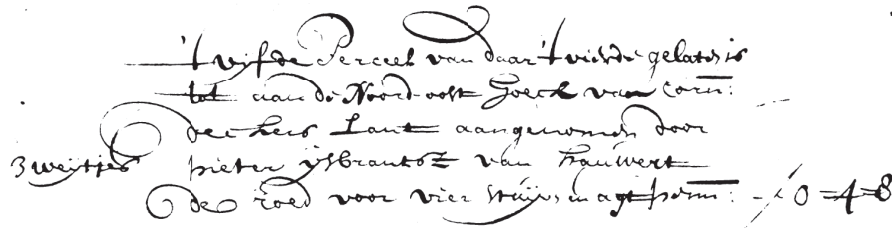
De bestedingswaarde van de munten

Om een indruk te geven van de bestedingswaarde van de munten een aantal voorbeelden:

- in 1410 verdiende een soldaat 100 stuivers voor 6 maanden dienst.
- omstreeks 1460 werd te Hoorn een afscheidsmal voor prins Karel de Stoute (inclusief de dranken) met 3 stuivers betaald. Een mingel rijnwijn kostte toen 1 stuiver en 4 duiten.
- in 1557 was er enorme schaarste aan graan waardoor de prijs van een roggebrood opliep van 2 naar 8 stuivers.
- in 1622 was er, als gevolg van slecht weer, te weinig voer voor het vee. De prijs van koeien zakte daardoor tot 6 gulden per koe. De prijs van een roggebrood steeg daarentegen tot 24 stuivers per stuk!
- in 1748 leverde het verzuim van een lid van de schutterij hem een boete van 8 stuivers op.
- in 1760 verdient een gehuwd kostschoolhouder te Hoorn 400 gulden per jaar; in 1777 verdiende de bovenmeester van de school 500 gulden per jaar, de ondermeester moest het met 150 gulden doen.

- in 1789 werd in Hoorn een belasting gevorderd van alle ingezetenen met een vermogen groter dan 2500 gulden. Deze belasting stond bekend als 'de 25^e penning' ofwel 4 % van het bezit.

Anno 1710: Uit de aanbesteding van 'het sloten' (schouwen) van de dijkgracht te Zwaagdijk.

't vijfde Perceel van daar 't vierde gelaten is tot aan de Noord-oost Hoek van Cornelis Deckers Lant aangenomen door Pieter IJsbrantszoon van Hauwert De roed voor vier stuivers en agt penningen: 0-4-8

't vijfde Perceel van daar 't vierde gelaten is tot aan de Noord-oost Hoek van Cornelis Deckers Lant aangenomen door Pieter IJsbrantszoon van Hauwert. De roed voor vier stuivers en agt penningen: 0 ~ 4 ~ 8

Anno 1802: Uit het stukboek over de 25 huizen van Wadway. Betreft de jaarlijkse verponding (=belasting).

Wadway		Gul. St. Pen.	
Volgt het quohier van de Huijsen			
N 1	Cornelis van der Meulen de bakkerij	2	10
N 2	Jacob de Sweed	3	3
3	F Goesinne	3	3
4	Dirk van Campen	2	

Wadway		Gul. St. Pen.	
Volgt het quohier van de Huijsen			
N 1	Cornelis van der Meulen de bakkerij	2	10
N 2	Jacob de Sweed	3	3
3	F Goesinne	3	3
4	Dirk van Campen	2	

Snijders en valsemunten

Bij de gouden en zilveren munten was de intrinsieke waarde van belang. Het gewicht aan goud of zilver, en het gehalte daarvan, bepaalde dus de waarde van de munt. Om die reden waren er al gauw lieden die probeerden te sjoemelen met de materialen. Goedkopere materialen werden gemengd met de duurere. Om te controleren of een munt van goede kwaliteit was, waren er verschillende methoden. Een gouden munt van hoog gehalte moest je bijvoorbeeld dubbel kunnen buigen en daarna weer recht, zonder dat hij brak. Bij toepassing van een lager goudgehalte brak de munt wél, dat werd een 'knapkoek' genoemd. Dit

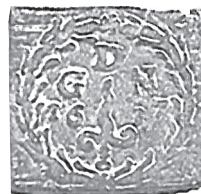
gebruik verklaart het gegolfde uiterlijk van sommige gouden munten.

Een andere methode was het zgn. toetssteentje. De gouden munt werd ter controle langs dit steentje geschraapt en de tint van de goudkleur die op het steentje achterbleef was een indicatie van het goudgehalte van de munt.

Een ander misbruik uit die tijd was het zgn. 'snijden' van munten. Daarbij werd een dun randje van de buitenkant van de munt afgesneden. Omdat de muntplaatjes niet zo mooi rond waren als nu, viel dat niet meteen op. Als zo een groot aantal munten behandeld werd, bleef er een leuke bijverdienste over. De geribbelde randjes of het randschrift '* GOD * ZIJ * MET * ONS *' van hedendaagse munten komen voort uit de

maatregelen hiertegen.

De handelaars en geldwisselaars gingen daarom vaak op pad met een speciaal muntweegschaaltje. Tevens beschikten ze over zgn. muntgewichtjes die elk bij een specifieke muntsoort hoorden.

Munt gewichten

Natuurlijk werd er ook druk gewerkt door valsemunten. In de 70er jaren werden in Limburg nog de resten van zo'n werkplaatsje ontdekt in een mergelgrot. Het meest bekend zijn de munten uit Reckheim (in Belgisch Limburg). Daar werden diverse gangbare munten nagemaakt. Hierbij werden echter steeds net voldoende verschillen aangebracht om niet strafbaar te zijn maar toch was er zoveel gelijkens dat de ontvanger wel heel goed moest uitkijken om het verschil te zien. De officiële tekst 'WESTFRISIAE' werd bijv. vervangen door 'WESTFRILIAE' en 'FRISIA' werd 'FRICIR'. Om de herkenbaarheid niet te groot te maken werden de afslagen niet al te scherp gemaakt. Bovendien waren deze munten vaak lichter. Al met al resulteerde dit in een kwalitatief mindere munt die niet door iedereen werd gewaardeerd. Er zijn zelfs pogingen gedaan door het officiële gezag om de Reckheimse munten in waarde te halveren. Duitjes uit Reckheim worden ook hier in de regio vaak gevonden.

De West-Friese munt

Om tenslotte nog eventjes wat dichterbij huis te blijven iets meer over de muntslag in West-Friesland. Deze is begonnen in 1586 te Hoorn. Dat er binnen het gewest Holland sprake kon zijn van een zelfstandige muntproductie zegt iets over de onafhankelijke opstelling van de spreekwoordelijk 'stijfkoppige' West-Friezen, maar had ook alles te maken met het feit dat dit gebied zich niet door de Spanjaarden liet veroveren. De muntateliers werden om de paar jaar verplaatst tussen Hoorn, Enkhuizen en Medemblik.

Westfriese duit: WEST FRISIAE 1626

Westfriese duit: WEST FRISIAE 1716

Dubbele stuiver West Friesland 1760

Een uniek en vermeldenswaardig voorval deed zich voor in de periode van 1671 tot 1678 toen de munt was gevestigd in Enkhuizen. De staten van Holland hadden toen ene Dirk Bosch vergunning verleend om munten te produceren. Hij dacht dit op een voordeliger en dus winstgevender manier te doen.

De gangbare koers van zilveren dukaten was toen 50 stuivers, de banken rekenden echter met een oude koers van 48 stuivers. Bosch wilde nu stuivers met het gewicht van $1/50^e$ zilveren dukaat (muntgeld) uitgeven voor $1/48^e$ dukaat (bankgeld); ofwel 4% winst op de intrinsieke waarde van de munt. Het idee was goed maar in de praktijk bleken de munten (soms zelfs herkenbaar door het opschrift 'bankgelt') weinig populair gezien het geringe gewicht. Na nog een tweede poging te hebben gewaagd, waarbij hij de munten zwaarder van gewicht maar lager van zilvergehalte maakte, werd zijn vergunning in 1678 ingetrokken.

Tot slot

Ik heb geprobeerd U met dit artikel in een kort bestek een kleine indruk te geven van enkele eeuwen muntgeschiedenis. Voor de geïnteresseerde die meer diepgang zoekt zijn er honderden boeken beschikbaar en diverse musea.

Als U in de tuin eens voorwerpen vindt waarvan u vermoedt dat het muntjes zouden kunnen zijn, ga er dan voorzichtig mee om. Leg ze niet in cola, azijn of andere agressieve middelen en ga zeker niet schuren. Het is beter om ze uit te koken in een gesmolten deel was of zuurvrije vaseline. Vervolgens een paar weken rustig in dit vet laten liggen en dan met een katoenen doek voorzichtig poetsen.

Zilveren of koperen munten kunnen soms een bruine of groene 'patina' hebben. Probeer die niet te verwijderen; het is de beste bescherm laag die een muntje kan hebben.

Hieronder ziet U een afbeelding van een duit uit OVERYSSEL uit het jaar 1766. Deze duit werd onlangs gevonden aan de Dorpsstraat te Nibbixwoud en anoniem geschonken aan 'De Cromme Leeck'. <<

Overijsselse duit: OVERYSSEL 1760

Geraadpleegde literatuur:

- ♦ *Zilveren munten geslagen door de zeven provinciën, Zonnebloem.*
- ♦ *Handboek van het Nederlands kopergeld, Purmer en v.d. Wiel.*
- ♦ *Nieuwe Kroniek van Hoorn.*
- ♦ *Diverse Internet-sites*